

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΟΡΑΜΑ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ
ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ
ΑΠΟΜΟΝΩΜΕΝΩΝ
ΠΕΡΙΟΧΩΝ

9^ο

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ
ΣΥΝΕΔΡΙΟ

26 - 28 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ
ΜΕΤΣΟΒΟ

Επιμέλεια: Δ. Καλιαμπάκος
Καθηγητής Ε.Μ.Π.

ISBN: 978-960-99838-5-3

Τα παλαιά μονοπάτια της κεντρικής και της βόρειας Χίου ως ενιαία πεζοπορική διαδρομή: η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά¹

¹Καθηγήτρια Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας

Περίληψη

Στην κεντρική και στη βόρεια Χίο διασώζεται σε καλή κατάσταση ένα εκτεταμένο δίκτυο παλαιών μονοπατιών, το οποίο μπορεί να αποτελέσει μετά από παρεμβάσεις δασοτεχνικών έργων μια ενιαία πεζοπορική διαδρομή. Η ενιαία διαδρομή εντοπίστηκε και προτάθηκε προς την Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αιγαίου από τον Σύλλογο «Φίλοι Μονοπατιών Χίου». Η διαδρομή έχει μήκος 94 χιλιομέτρων περίπου, ξεκινά από το νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού και καταλήγει στο βορειοδυτικό, διασχίζοντας περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και προσεγγίζοντας σημεία ιστορικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος. Έχει ήδη κατατεθεί πρόταση από την Περιφερειακή Ενότητα Χίου προς την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου για την υλοποίηση της Πράξης. Στα πλαίσια της εισήγησης παρουσιάζονται τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που βρίσκονται στα όρια της ενιαίας πεζοπορικής διαδρομής. Σε αυτά περιλαμβάνονται παραδοσιακοί οικισμοί και μνημεία: μοναστήρια, εκκλησίες, κάστρα, πύργοι, βίγλες, μύλοι, προβιομηχανικά συγκροτήματα κ.ά., τα οποία ανήκουν σε ιστορικές περιόδους από τη βυζαντινή μέχρι τον μεσοπόλεμο. Το προτεινόμενο έργο θα δημιουργήσει μια ενδιαφέρουσα πολιτιστική διαδρομή, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην προσέλκυση εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

The old footpaths of central and northern Chios, unified as a single trail, highlight the island's architectural heritage

Dora Monioudi-Gavala¹

¹Professor of History of Architecture, University of Patras, Department of History-Archaeology

Abstract

In the central and northern Chios, an extensive network of old pathways has been preserved in good condition and, after some technical interventions, could become a unified hiking trail. This single trail was traced and proposed to the Decentralized Administration of the Aegean by the association "Friends of Chios' Trails". It is about 94 km long, begins on the southwest side of the island and ends on the northwest one, crossing regions of remarkable physical beauty, and approaching points of historical and cultural interest. In the study, details are presented about the architectural heritage visible along this unified pathway. They include traditional settlements and monuments: monasteries, churches, castles, towers, lookouts, mills, pre-industrial structures, etc. and belong to periods of history ranging from the Byzantine era to the inter-war years. The proposed project will create an interesting cultural hiking trail that will contribute decisively to attracting alternative forms of tourism.

1.Εισαγωγή

Η μελέτη εξετάζει τις δυνατότητες που δίνει ο εναλλακτικός τουρισμός, και ειδικότερα ο πεζοπορικός, στην ανάπτυξη της κεντρικής και της βόρειας Χίου. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφει τις προοπτικές τις οποίες δημιουργεί η προταθείσα από τον Σύλλογο «Φίλοι Μονοπατιών Χίου» ενιαία πεζοπορική διαδρομή μήκους περίπου 94 χιλιομέτρων που διασχίζει το νησί, εστιάζοντας στα στοιχεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Ο αριθμός των διατηρούμενων παλαιών μονοπατιών στην κεντρική και στη βόρεια Χίο είναι μεγάλος, λόγω της εγκατάλειψης των χωριών των περιοχών κατά τα μεταπολεμικά χρόνια και της νέας χάραξης του οδικού δικτύου.

Ο πεζοπορικός τουρισμός γνωρίζει ιδιαίτερη ανάπτυξη σε ευρωπαϊκές χώρες, με πιστοποιημένες διαδρομές μεγάλων αποστάσεων, τμήμα των οποίων βρίσκεται στη χώρα μας. Η Χίος, με το δίκτυο των υπαρχόντων μονοπατιών και το πλούσιο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, μπορεί να αποτελέσει σημαντικό πεζοπορικό προορισμό, του οποίου η προώθηση γίνεται μετά από πολυετή μοναχική προσπάθεια του εκπαιδευτικού κ. Γιώργου Χαλάτση. Η μορφή των μονοπατιών και τα στοιχεία του φυσικού και του πολιτισμικού περιβάλλοντος ανταποκρίνονται στα κριτήρια πιστοποίησης, ενώ τα απαιτούμενα δασοτεχνικά έργα θα εξασφαλίσουν τα υπόλοιπα στοιχεία, όπως την ασφάλεια, τη σήμανση κ.ά.

Όσον αφορά τη μεθοδολογία της μελέτης, έγινε συλλογή στοιχείων και καταγράφηκε το θεσμικό καθεστώς προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, η οποία βρίσκεται στα όρια της διαδρομής. Παρουσιάζονται τα εντασσόμενα στη διαδρομή στοιχεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και διατυπώνεται ένα επιθυμητό σενάριο ανάπτυξης των οικισμών μετά την υλοποίηση της πρότασης.

2. Η Χίος στα χρόνια της προσφυγικής κρίσης

Τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου ήταν κατά τη διάρκεια της ιστορικής τους διαδρομής προσανατολισμένα προς την απέναντι μικρασιατική ακτή, αποτελώντας τη γέφυρα μεταξύ της ελληνικής ηπειρωτικής χώρας και της Μικράς Ασίας. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, αποκομμένα από τη γειτονική τους ενδοχώρα, έγιναν παραμεθόρια περιοχή με χαρακτηριστικά τη γεωγραφική ασυνέχεια και τη μεγάλη απόσταση από τα μητροπολιτικά και τα αστικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Ο νομός Χίου μαζί με τους νομούς Λέσβου και Σάμου αποτελούν την Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, η οποία με βάση τα δημογραφικά και τα οικονομικά χαρακτηριστικά εντάσσεται στις φθίνουσες περιφέρειες, και συγκεκριμένα σε αυτές που επιδεικνύουν στασιμότητα (Πουλάκη, 2016). Η Χίος δεν στράφηκε προς την οικονομική δραστηριότητα του τουρισμού, όπως άλλα νησιά (Ρόδος, Κως) και ανήκει στις περιοχές όπου αυτή είναι περιορισμένη ή με σχετικά μικρή βαρύτητα (Τσάρτας et al, 2010). Σήμερα η γεωγραφική ασυνέχεια και τα προβλήματα των μεταφορών λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων των υπαρχουσών υποδομών έχουν οδηγήσει σε χαμηλό βαθμό προσπελασιμότητας.

Η προσφυγική κρίση εξαιτίας του πολέμου στη Συρία και το μεταναστευτικό πρόβλημα επιβάρυναν ιδιαίτερα τη Χίο, όπως όλα τα νησιά που αποτελούν σημεία άφιξης και παραμονής των μεταναστών και προσφύγων (Λέσβος, Σάμος), τα οποία δέχθηκαν σημαντικό πλήγμα στον τουρισμό. Μεταξύ των ετών 2015 και 2016 η διεθνής αεροπορική κίνηση της Χίου μειώθηκε κατά 71%, ενώ η εγχώρια αυξήθηκε κατά 4% (Πουλάκη, 2016). Η αεροπορική σύνδεση μέσω της Σμύρνης, ισχυρού μητροπολιτικού κέντρου με ανεπτυγμένα μεταφορικά συστήματα, με τις ισχύουσες συνθήκες δεν μπορεί να δώσει λύση στο πρόβλημα και να άρει τη γεωγραφική απομόνωση. Η Χίος διαθέτει αερολιμένα τοπικού χαρακτήρα χωρίς δυνατότητες επέκτασης, χωροθετημένο μεταξύ του οικιστικού ιστού της πόλης και του ιστορικού συνόλου του Κάμπου. Η επιβατική κίνηση της Χίου ανέρχεται περίπου σε 200.000 μεταφερθέντων επιβατών κατ' έτος, με μόλις 15.000 να ανήκουν στη διεθνή επιβατική κίνηση.

Ειδικότερα, η ολιγότερο αναπτυγμένη κεντρική και βόρεια Χίος έχει οικισμούς με μικρό πληθυσμό, και συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία πληθυσμού της απογραφής του 2011 της ΕΛΣΤΑΤ, το Πιτύος 257, η Βολισσός 223, τα Κουρούνια 48, η Κέραμος 34, τα Λεπτόποδα 34, ο Εγγηγόρος 27, τα Αφροδίσια 19, τα Αυγώνυμα 14, η Κατάβαση 13, τα Χάλανδρα 12, τα Διευχά 7, τα Αγιάσματα 3, ο Ανάβατος 1, παρά τις προσπάθειες της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής Εταιρείας για την αναβίωση του

τελευταίου μέσω αρχιτεκτονικού διαγωνισμού. Τα χωριά της Αμανής, στο βόρειο τμήμα του νησιού, έχασαν μεγάλο μέρος του ενεργού πληθυσμού τους κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες. Οι περισσότεροι από τους οικισμούς της προτεινόμενης πεζοπορικής διαδρομής έχουν ιστορικό χαρακτήρα και βρίσκονται κάτω από διάφορα καθεστώτα προστασίας, τα οποία ποικίλουν από τον χαρακτηρισμό του Αναβάτου ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου και αρχαιολογικού χώρου μέχρι τον ορισμό τους ως παραδοσιακών και τον καθορισμό ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης (Αυγώνυμα, Βολισσός, Κέραμος, Κατάβαση, Λιθί). Στους περισσότερους οικισμούς είναι ορατό το ιστορικό οικιστικό περιβάλλον τους, αν και οι μετασκευές έχουν αλλοιώσει τον αρχικό χαρακτήρα τους. Σημαντικό ποσοστό κατοικιών είναι εγκαταλελειμμένες, κυρίως στους οικισμούς χαμηλής οικονομικής εκμετάλλευσης. Από τους οικισμούς της προτεινόμενης διαδρομής, τα Αυγώνυμα και η Βολισσός έχουν μικρή τουριστική κίνηση με αριθμό ενοικιαζόμενων καταλυμάτων.

Μια σωστή στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης κατάλληλη για τον τόπο μπορεί να βελτιστοποιήσει τις ωφέλειες και να εξαλείψει τις όποιες αρνητικές επιπτώσεις. Ο πεζοπορικός τουρισμός αποτελεί μια εξαιρετική πρόταση για το νησί της Χίου και ειδικότερα, η συγκεκριμένη πρόταση υλοποιούμενη μπορεί να αποτελέσει άξονα οικονομικής ανάκαμψης από την κρίση που πλήττει τη Χίο στα χρόνια του προσφυγικού προβλήματος.

3.Η πρόταση δημιουργίας της ενιαίας πεζοπορικής διαδρομής

Μετά από αίτημα του συλλόγου «Φίλοι Μονοπατιών Χίου» προς τη Διεύθυνση Δασών της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Αιγαίου υποβλήθηκε πρόταση από την Περιφερειακή Ενότητα Χίου προς την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου για την καταχώρηση της Ενιαίας Διαδρομής στο Μητρώο πεζοπορικών μονοπατιών Νομού Χίου.

Οι τεχνικές προδιαγραφές χάραξης, σήμανσης, διάνοιξης και συντήρησης των ορειβατικών-πεζοπορικών μονοπατιών καθορίζονται με την με αρ. 151344/165/17 Απόφαση του αναπληρωτή υπουργού Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΦΕΚ 206Β/2017 όπως ισχύει). Με την προτεινόμενη πεζοπορική διαδρομή προβάλλονται ο φυσικός πλούτος και η πολιτιστική κληρονομιά του νησιού, ενώ προωθούνται εναλλακτικές μορφές τουρισμού, συμβάλλοντας στη βελτίωση της ποιότητας ζωής του πληθυσμού. Με δεδομένο ότι μεγάλα τμήματα των μονοπατιών υπάρχουν, οι απαιτούμενες τεχνικές παρεμβάσεις θα είναι μικρής κλίμακας και δεν θα επιφέρουν αλλοίωση στο περιβάλλον. Αντίθετα, θα παρέχονται στοιχειώδεις ανέσεις, ανάλογες με τη χωρητικότητα και τον βαθμό αντοχής του χώρου, βελτιώνοντας την προσβασιμότητα και την επισκεψιμότητα και κομίζοντας οφέλη στην τοπική οικονομία και κοινωνία. Η προτεινόμενη ενιαία διαδρομή διέρχεται από εκτάσεις εντός των διοικητικών ορίων τοπικών κοινοτήτων. Αυτές είναι: Λιθί, Καρυές, Αυγώνυμα, Ανάβατος, Πιτύος, Διευχά, Βολισσός, Ποταμιά, Χάλανδρα, Κέραμος, Λεπτόποδα, Κουρούνια. Στο προτεινόμενο έργο περιλαμβάνονται ο καθαρισμός των μονοπατιών, η αποκατάσταση των ζημιών ή φθορών που υπάρχουν στο κατάστρωμα και στη στήριξη

των μονοπατιών, η αναδιαμόρφωση τμημάτων με προβληματική πρόσβαση, η κατασκευή ή ανακατασκευή σκαλοπατιών ξηρολιθοδομής όπου υπάρχει μεγάλη κλίση, η κατασκευή ξηρολιθοδομών στήριξης κατάντη και ανάντη του καταστρώματος, η τοποθέτηση βοηθητικού εξοπλισμού, η σήμανση και η πληροφόρηση.

Η ενιαία πεζοπορική διαδρομή, με βάση την πρόταση του Συλλόγου «Φίλοι Μονοπατιών Χίου», οργανώνεται σε οκτώ ημερήσια τμήματα:

1^ο Τμήμα: Παραλία Λιθιού-Νέα Μονή-Αυγώνυμα

2^ο Τμήμα: Αυγώνυμα-Προβατάς-Ανάβατος

3^ο Τμήμα: Ανάβατος - Μονοπάτι Λυγερής - Ρέμα Ελίντας -Άγιος Ισίδωρος Πιτυούς

4^ο Τμήμα: Άγιος Ισίδωρος Πιτυούς-Αψιές-Κατάβαση

5^ο Τμήμα: Κατάβαση - Μονή Μουνδών - Παναγία Νερομύλων

(Λουτρών) - Άγιος Γεώργιος στα Βασιλικά - Βολισσός

6^ο Τμήμα: Βολισσός - Παλιά Ποταμιά - Χάλανδρα

7^ο Τμήμα: Χάλανδρα-Αφροδισία-Κουρούνια-Εγρηγόρος-Αγιάσματα

8^ο Τμήμα: Αγιάσματα-Λεπτόποδα-Λαρδάτος-Κέραμος-Χάλανδρα

4. Το ισχύον καθεστώς προστασίας

A. Προστασία φυσικού περιβάλλοντος

Τμήμα της διαδρομής διέρχεται από περιοχές που εμπίπτουν στη ζώνη προστασίας NATURA 2000 με κωδικούς GR4130001 ΕΖΔ VOREIA CHIOS KAI NISOI OINOUSSES KAI PARAKTIA THALASSIA ZONI και GR4130003 ΖΕΠ VOREIA CHIOS (50743 /11-12-2017 ΚΥΑ ΦΕΚ 4432/Β/2017).

B. Προστασία αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Πίνακας 1. Οικισμοί προστατευόμενοι από το Υπουργείο Πολιτισμού

Οικισμός	Απόφαση προστασίας	Καθεστώς προστασίας
Ανάβατος	ΥΑ15794/19-12-1961 ΦΕΚ 35Β/2-2-1962	Περί χαρακτηρισμού ως ιστορικών διατηρητέων μνημείων και αρχαιολογικών χώρων
Λιθί	ΥΑ17054/24-9-1965 ΦΕΚ 644Β/2-10-1965	Περί κηρύξεως οικοδομημάτων ως χρηζόντων ειδικής προστασίας

Πίνακας 2: Οικισμοί προστατευόμενοι από το ΥΠΕΧΩΔΕ

ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΦΟΡΕΑΣ ΚΗΡΥΞΗΣ	ΔΙΑΤΑΓΜΑ, ΦΕΚ
Αυγώνυμα	ΥΠΕΧΩΔΕ	ΠΔ 18.1/4.3.1988, ΦΕΚ 198Δ
Βολισσός	ΥΠΕΧΩΔΕ	ΠΔ 18.1/4.3.1988, ΦΕΚ 198Δ
Κέραμος	ΥΠΕΧΩΔΕ	ΠΔ 18.1/4.3.1988, ΦΕΚ 198Δ
Κατάβαση	ΥΠΕΧΩΔΕ	ΠΔ 18.1/4.3.1988, ΦΕΚ 198Δ
Λιθί	ΥΠΕΧΩΔΕ	ΠΔ 18.1/4.3.1988, ΦΕΚ 198Δ

Πίνακας 3: Κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία στον τέως Δήμο Αμανής

Θέση	Μνημείο-χώρος	ΦΟΡΕΑΣ ΚΗΡΥΞΗΣ	ΦΕΚ
Βολισσός Βασιλικά	Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου	ΥΠΠΟ	1281/Β/23-12-1998
Βολισσός	Κάστρο	ΥΠΠΟ	35/Β/2-2-1962
Βολισσός	Παλαιό Καφενείο	ΥΠΠΟ	142/Β/11-3-1981
Βολισσός	Κτήριο ιδιοκτησίας Μπελέγρη	ΥΠΠΟ	545/Δ/18-6-1987 306/Β/22-4-1994
Βολισσός	Διδακτήριο	ΥΠΠΟ	82/Β/30-1-2002
Βολισσός Λευκάθια	Βίγλα	ΥΠΠΟ	597/Β/24-8-1988
Βολισσός	Δύο πηγάδια	ΥΠΠΟ	639/Β/2-9-1988 345/Β/11-5-1989
Βολισσός Λιμνιά	Εργαστήριο κατασκευής αμφορέων	ΥΠΠΟ	705/Β/8-11-1990
Βολισσός Λιμνιά	Βίγλα του Δαμαλά	ΥΠΠΟ	990/Β/30-11-1995

Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Μεταμορφώσεως	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	«Θόλος»	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Αγίας Μαρίνας	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου Προδρόμου	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Αγίων Αποστόλων Ψελλού	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Εισοδίων Θεοτόκου	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Βολισσός Μάναγρος	Ι.Ν. Ταξιάρχη	ΥΠΠΟ	142/Β/3-3-1994
Διευχή	Ι. Μονή Αγίου Ιωάννου Μουνδών	ΥΠΠΟ	389/Β/9-11-1959
Πισπιλούντα	Πύργος και οικισμός «Τα Μάρκου»	ΥΠΠΟ	848/Β/16-10-1991

5. Τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα όρια της ενιαίας πεζοπορικής διαδρομής

5.1. Οι δρόμοι της εποχής του Τανζιμάτ

Αποτελούν σπάνιο δείγμα ένταξης ανάλογης ιστορικής κληρονομιάς σε πεζοπορική διαδρομή. Πρόκειται για τμήμα του δικτύου των δρόμων της εποχής του Τανζιμάτ στο νοτιοδυτικό και στο βορειοδυτικό τμήμα της πεζοπορικής διαδρομής. Η καλή τους κατασκευή και η εγκατάλειψή τους, λόγω της διάνοιξης με νέα χάραξη του νεότερου οδικού δικτύου, είχαν ως αποτέλεσμα τη διατήρησή τους. Ήταν οι δρόμοι που συνδέαν το Λιθί και τη Βολισσό, αντίστοιχα, με την πόλη της Χίου, οι οποίοι κατασκευάστηκαν με μελέτη και επίβλεψη του μηχανικού Ιάκωβου Αριστάρχη, στη διάρκεια της διοίκησης του νησιού από τον Σαδίκ Πασά, «φιλόμουσον, ευρωπαϊκής παιδείας και τρόπων άτοχον...», όπως τον είχε χαρακτηρίσει ο τότε γυμνασιάρχης της Σχολής της Χίου Γεώργιος Σουρίας. Τα έργα έγιναν κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1870 και 1880, με υποχρεωτική προσφορά τεσσάρων ημερών εργασίας κατ' έτος από τους κατοίκους των χωριών της διαδρομής (χειρόγραφο 252, 16.03.1874. Λυτά φύλλα Καλλιμασιάς, Φ. 349B, ΓΑΚ, Ιστορικό Αρχείο Χίου). Είναι εξαιρετικά δείγματα τεχνικών έργων της οθωμανικής εποχής του ύστερου 19^{ου} αιώνα που διατηρούνται σε καλή κατάσταση, χωρίς να έχουν δεχθεί επεμβάσεις συντήρησης. Γράφει για τους δρόμους αυτούς ο Gaston Deschamps, που επισκέφθηκε τη Χίο το 1888-9: «Η χώρα της μαστίχας, τα μαστιχόχωρα, εκτείνεται στα νότια της ορεινής περιοχής της Χίου. Τη διέσχισα έφιππος προς όλες τις κατευθύνσεις, μόνος μου ή με τον Τζέημς Αριστάρχη. Άλλοτε ο ταξιδιώτης έπρεπε να σκαρφαλώσει, με χίλιες δυσκολίες, καβάλα σε μουλάρι, στις απότομες πλαγιές, παίρνοντας απόκρημνα, βραχώδη μονοπάτια. Τώρα μπορείς να διασχίσεις με το άλογο τους πρόσφατα φτιαγμένους ορεινούς δρόμους, αν και μερικές φορές καταλήγουν σε βάραθρα και σε αναγκάζουν να γυρίσεις πίσω» (Deschamps, 1990). Ο Ιάκωβος Αριστάρχης (~1860-1920) καταγόταν από επιφανή Φαναριώτικη οικογένεια. Σπούδασε στο Παρίσι, στην Οξφόρδη και στο Πολυτεχνείο της Ζυρίχης. Κατείχε υψηλή θέση στην οθωμανική διοίκηση ως αρχιμηχανικός των Νήσων Αρχιπελάγους. Δημιούργησε σημαντικό έργο κατασκευής δικτύων δρόμων σε Λέσβο, Χίο, Ρόδο και Ικαρία. Συγκέντρωσε και εξέδωσε την πολεοδομική νομοθεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε γαλλική μετάφραση. Στη Χίο, εκτός από τους δρόμους, μελέτησε και κατασκεύασε έργα ύδρευσης και αποχέτευσης (Μονιούδη-Γαβαλά, 2004).

5.2 Τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στα όρια της πεζοπορικής διαδρομής

Περιλαμβάνουν εκκλησιαστικά μνημεία, οικισμούς, αμυντικά συγκροτήματα, μύλους κ.ά. (Μπούρας, 1982, Πικιώνης, 2000, Smith, 1962).

Η κατασκευή τους καλύπτει χρονικό διάστημα περίπου δέκα αιώνων. Τα στοιχεία του παλιμψηστου του κατασκευασμένου χώρου δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου, της γενοκρατίας (1346-1566), της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας (1566-1912) και της διαδρομής του νησιού στο ελληνικό κράτος. Ωστόσο, οι καταστροφές του 19ου αιώνα, με τον όλεθρο από τους Οθωμανούς το 1822 και από τον φονικό σεισμό του 1881 προκάλεσαν τομές και πολιτισμική ασυνέχεια. Σε όλα τα παλαιότερα οικοδομήματα προκλήθηκαν σημαντικές καταστροφές, οι οποίες σταδιακά αποκαταστάθηκαν.

Τα εκκλησιαστικά μνημεία: Το πρώτο τμήμα της πεζοπορικής διαδρομής διέρχεται από τη Νέα Μονή, βυζαντινό μνημείο διεθνούς σημασίας, αυτοκρατορικό κτίσμα του 11ου αιώνα (Μπούρας, 1981, Μουρίκη, 1985). Είναι μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO από το 1990, μαζί με τις Μονές Δαφνίου και Οσίου Λουκά. Από το αρχικό συγκρότημα του 11ου αιώνα διατηρούνται στις μέρες μας, μετά τις καταστροφές του 19ου αιώνα, το Καθολικό, η κινστέρνα (δεξαμενή), ο πύργος, τμήμα της Τράπεζας και ο ναός του Αγίου Λουκά στο κοιμητήριο της μονής, εκτός του τείχους.

Το πέμπτο τμήμα της πεζοπορικής διαδρομής διέρχεται από τη Μονή Μουνδών, υστεροβυζαντινό μνημείο του 16ου αιώνα (Μονιούδη-Γαβαλά, 1979, Αξιωτάκης, 2001). Το μνημείο δέχθηκε σημαντικές επισκευαστικές επεμβάσεις μετά τον σεισμό του 1881, στις οποίες οφείλει τη σημερινή μορφή του. Το ίδιο τμήμα της διαδρομής διέρχεται από τον Άγιο Γεώργιο Βασιλικών, μονόχωρο διατηρητέο μνημείο με ιδιότυπο τρούλο.

Οι οικισμοί της πεζοπορικής διαδρομής: Η πεζοπορική διαδρομή διέρχεται από οικισμούς με ποικίλα χαρακτηριστικά. Οι διαφορές στο φυσικό τοπίο (οι λόφοι και οι μικρές πεδιάδες με τις μαστιχοκαλλιέργειες στο νότιο τμήμα, τα βουνά, γυμνά και άγονα στο βόρειο τμήμα) διαμόρφωσαν διαφορετικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Οι τελευταίες είχαν άμεσες επιπτώσεις στον κατασκευασμένο χώρο. Τα μαστιχοχώρια, κτισμένα σε επίπεδο έδαφος, είχαν έντονο φρουριακό χαρακτήρα με ιδιόμορφη πολεοδομική δομή, με κύρια χαρακτηριστικά το περιμετρικό τείχος που σχηματιζόταν από την αδιάσπαστη σειρά των εξωτερικών κατοικιών, τους κεντρικούς πύργους, την πυκνή δόμηση και την ομοιογένεια της κατασκευής (Μονιούδη-Γαβαλά, 2012). Στα χωριά της βόρειας Χίου η αρχιτεκτονική υπήρξε πολύ απλούστερη. Το πρώτο τμήμα της διαδρομής διέρχεται από το Λιθί, ένα από τα μαστιχοχώρια, παραδοσιακό οικισμό με αλλοιωμένο, όμως, τον αρχικό χαρακτήρα του. Καταλήγει στα Αυγώνυμα, παραδοσιακό οικισμό της κεντρικής Χίου. Το δεύτερο τμήμα καταλήγει στον Ανάβατο, οχυρό μεσαιωνικό οικισμό με διάφορες φάσεις κατασκευής από τη γενοκρατία μέχρι την όψιμη οθωμανική κυριαρχία (Αποστόλου, 2004, 2012, Καββαδία, 2012).

Τα υπόλοιπα τμήματα της διαδρομής διέρχονται από οικισμούς της ορεινής περιοχής της Αμανής στο βόρειο τμήμα της Χίου, όπου δημιουργήθηκε μια γνήσια λαϊκή αρχιτεκτονική (Μπούρας, 1974, 1982), πραγματωμένη με απλά μέσα και ντόπια υλικά, μέσα σε ένα ιδιαίτερο και ισχυρό φυσικό τοπίο. Γράφει για την αρχιτεκτονική των βορειοχωρών ο Πικιώνης, ο οποίος μελέτησε την αρχιτεκτονική της Χίου μετά από ανάθεση από τον Φίλιππο Αργέντη το 1929-1930 (Πικιώνης, 2000), «Είναι το μέρος που μαζί με την κεντρική περιοχή υπέστη τη μικρότερη ξενική επίδραση. Τούτη την ξαναβρίσκουμε κυρίως σε τόπους όπου οι Γενουάτες είχαν εγκαταστήσει στρατιωτικά κέντρα. Από την άλλη μεριά, τα χωριά που αποτελούσαν στο παρελθόν βυζαντινά κέντρα (Βολισσός) διατηρούν ακόμα μερικές μνήμες από τις παλιές τους τέχνες». Αυτή η λαϊκή αρχιτεκτονική έχει σε μεγάλο βαθμό χαθεί στα περισσότερα χωριά, αφού νεωτερικές κατασκευές έχουν αντικαταστήσει τις παλαιότερες και χωρίς ανέσεις. Ωστόσο, παρά τις αλλοιώσεις, εξακολουθούν να υπάρχουν ευάριθμα στοιχεία αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Οι κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία

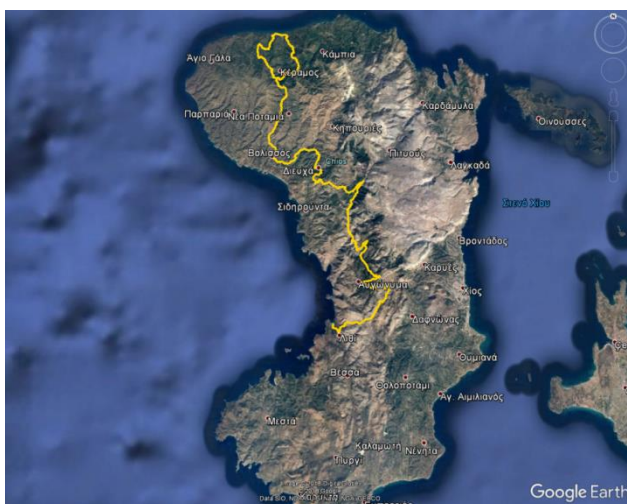
συγκεντρώνονται κυρίως στη Βολισσό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο οικισμός της Παλιάς Ποταμιάς, που εγκαταλείφθηκε στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 όταν οι κάτοικοι μεταφέρθηκαν στη Νέα Ποταμιά, και διασώζεται χωρίς νεώτερες παρεμβάσεις.

Οι μύλοι:

Το πέμπτο τμήμα της διαδρομής διέρχεται από συγκρότημα πέντε νερόμυλων στην κοιλάδα του Μαλαγγιώτη, κοντά στη Βολισσό.

Τα αμυντικά συγκροτήματα: Στην κορυφή του λόφου της Βολισσού διασώζεται σε καλή κατάσταση το μεσαιωνικό κάστρο, με βυζαντινή αφετηρία και πολλές μεταγενέστερες φάσεις. Κοντά στα όρια της διαδρομής βρίσκονται οι πύργοι στο Πιτύος και στην Πισπιλούντα (Αδαμακόπουλος et al, 2001), κατασκευασμένοι κατά τη διάρκεια της γενουοκρατίας. Ορατές από πολλά σημεία της πεζοπορικής διαδρομής είναι οι μεσαιωνικές βίγλες (οι φρυκτωρίες), στα υψώματα της παράκτιας ζώνης. Ήταν τα παρατηρητήρια που λειτουργούσαν οργανωμένα σε σύστημα για την ασφάλεια των οικισμών έναντι, κυρίως, των πειρατικών επιδρομών.

Οι εγκαταστάσεις των μεταλλείων αντιμονίου Κεράμου: Η εκμετάλλευση έγινε κατά την περίοδο 1871-1908 από τη γαλλική εταιρεία Société Anonyme de Mines de Keramos. Τα μεταλλεία εκμεταλλεύθηκε κατά τη σύντομη περίοδο 1949-1954 η εταιρεία Ελληνικά Μεταλλευτικά Επιχειρήσεις Α.Ε. Για το συγκρότημα έγινε επιστημονική έρευνα και τεκμηρίωση από τον μεταλλειολόγο Α. Φραγκίσκο, την αρχαιολόγο Α. Λούβη, τους αρχιτέκτονες Ν. Μπελαβίλα, Β. Τροβά και την εθνολόγο Α. Οικονόμου. Η διαδρομή προσεγγίζει τις πολυάριθμες στοές των μεταλλείων αντιμονίου και καταλήγει, στο τέλος του εβδομού τμήματος, στο επίγειο της Κεράμου, τα Αγιάσματα, όπου υπάρχουν εγκαταλελειμμένα κτήρια των μεταλλείων, θερμές ιαματικές πηγές και εγκαταστάσεις ιαματικών λουτρών.

Εικόνα 1. Χάρτης της Χίου με επισήμανση της πεζοπορικής διαδρομής

6. Αρχιτεκτονική κληρονομιά, πεζοπορικός τουρισμός και αναπτυξιακές δυνατότητες

Όπως έχει ήδη τονιστεί από τους ειδικούς, ο ελληνικός τουρισμός πρέπει να ιδωθεί από άλλη σκοπιά, ξεχνώντας το δίδυμο «ήλιος και θάλασσα» και εξελισσόμενος σε *experience tourism*. Θα πρέπει να προσφέρει ολοκληρωμένη εμπειρία, συνδυάζοντας τη φυσική ομορφιά, τις υψηλής ποιότητας υπηρεσίες και την επιμόρφωση. Στα πλαίσια της επιμόρφωσης, η γνωριμία με την αρχιτεκτονική κληρονομιά κατέχει ιδιαίτερα σημαντική θέση. Σύμφωνα με μελέτη του Γραφείου Οικονομικών Υποθέσεων της Ακαδημίας Αθηνών (Παλάσκας, Παπαθεοδώρου, Τσάμπρα, 2006), «η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού μπορεί να τροφοδοτήσει μακροχρόνια την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, δημιουργώντας νέες προοπτικές απασχόλησης και άμβλυνσης της εποχικότητας της εργασίας στον τουρισμό, ενισχύοντας κατ' ελέκταση το εισόδημα και την περιφερειακή συνοχή της χώρας».

Ο χαρακτήρας της περιοχής και η δυσκολία προσπέλασης την κάνουν κατάλληλη για συγκεκριμένες και μικρές ομάδες επισκεπτών, πολύ διαφορετικών από τους τουρίστες μαζικού τουρισμού, με χαρακτηριστικά όπως το σχετικά υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, το ενδιαφέρον για τον τοπικό πολιτισμό και γενικότερα για την κοινωνία που επισκέπτονται (πολιτιστική κληρονομιά, μνημεία, γλώσσα, κουζίνα, προϊόντα), αυξημένο ενδιαφέρον για επαφή με τη φύση, για αυθεντικότητα των προϊόντων, για ηρεμία και υγιεινή ζωή. Η αρχιτεκτονική κληρονομιά έχει αναπτυξιακές δυνατότητες, αποτελώντας τουριστικό πόρο για τις νέες μορφές του επιλεκτικού τουρισμού. Εκτός από τις νέες μορφές του τουρισμού και η αποκατάσταση των ιδιωτικών κτηρίων (κηρυγμένων διατηρητέων και αξιόλογων ευρισκόμενων μέσα σε παραδοσιακούς οικισμούς) μπορεί να συμβάλει στην αναζωογόνηση των περιοχών.

Ο πεζοπορικός τουρισμός έχει ως στόχο τη διατήρηση και τη με μέτρο και κανόνες αξιοποίηση του φυσικού, του δομημένου και του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Επιδιώκει διαφορετικού προτύπου ανάπτυξη, προωθώντας τη δημιουργία ενιαίου δικτύου φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος μέσω της κατάλληλης οργάνωσης διαδρομών. Πρόσθετα, οι συμμετέχοντες τουρίστες στον πεζοπορικό τουρισμό έχουν το μεγαλύτερο οικονομικό αποτύπωμα στις τοπικές κοινωνίες λόγω της πολυήμερης παραμονής τους, η οποία, συνήθως, είναι διάρκειας μιας ή δύο εβδομάδων. Στη Χίο υπάρχει, ήδη, ένα δίκτυο περίπου 25 χιλιομέτρων περιπατητικών διαδρομών, ωστόσο, οι δυνατότητες του νησιού είναι πολύ μεγάλες. Αν δρομολογηθούν οικονομικοί μετασχηματισμοί της περιοχής με τη δραστηριότητα του πεζοπορικού τουρισμού, θα πρέπει να συνταχθεί ένα «σχέδιο ολοκληρωμένης διαχείρισης» που θα βασίζεται στην αναγνώριση του ιδιαίτερου χαρακτήρα της περιοχής και θα περιλαμβάνει μέτρα, στρατηγική προστασίας, πληροφόρηση και συμμετοχικές διαδικασίες. Οι βασικές αρχές του ολοκληρωμένου σχεδίου θα πρέπει να είναι η διατήρηση της σχέσης φυσικού και δομημένου χώρου, η ανάδειξη των ιστορικών στοιχείων, η διατήρηση της παραδοσιακής λειτουργικής φυσιογνωμίας του τόπου, η επιδίωξη της πολυλειτουργικότητας.

Ο πεζοπορικός τουρισμός μπορεί να ενισχύσει την επιχειρηματικότητα και να αναζωογονήσει την τοπική κοινωνία, η οποία αναζητεί διεξόδους. Ο τόπος διαθέτει οικοδομικά αζήτητα προς αξιοποίηση, ενώ υπάρχει η σύγχρονη τάση για επάνοδο και διαβίωση σε περιοχές που για δεκαετίες απαξιώθηκαν, εάν αυτές δίνουν επαγγελματική διέξοδο. Η υλοποίηση της πρότασης για τη δημιουργία της ενιαίας πεζοπορικής διαδρομής, με δεδομένο ότι προβλέπει τη δυνατότητα οκτώ διανυκτερεύσεων σε οικισμούς, θα δημιουργήσει ζήτηση για παροχή τουριστικών εξυπηρετήσεων για τη διαμονή και την εστίαση. Η ζήτηση είναι βέβαιο ότι θα συμβάλει στη διατήρηση του αρχιτεκτονικού αποθέματος των χωριών μέσω της επισκευής των ερειπωμένων κτηρίων και στην αναβίωση περιοχών που έχουν εγκαταλειφθεί. Πρέπει να αναφερθεί ότι οι λιγοστοί μόνιμοι κάτοικοι φροντίζουν, με όσα μέσα έχουν, για τη συντήρηση των κατοικιών τους. Επίσης, οι απόδημοι που επιστρέφουν στα χωριά τους κατά τη διάρκεια των θερινών διακοπών τους φροντίζουν για τις κατοικίες τους. Ωστόσο, ο αριθμός των εγκαταλελειμμένων κατοικιών στα χωριά της διαδρομής είναι μεγάλος. Η ζήτηση είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσει δραστηριοποίηση του ιδιωτικού τομέα για την αναβάθμιση των κτηρίων και για την αναβίωση εγκαταλελειμμένων τμημάτων των οικισμών, επηρεάζοντας τη ζωή τόσο των ιδιοκτητών ακινήτων όσο και των συντοπιτών τους. Ασφαλώς θα απαιτηθεί ένα σημαντικό κεφάλαιο, το οποίο μπορεί να προκύψει από το επενδυτικό ενδιαφέρον Χίων εγκατεστημένων στην πρωτεύουσα του νησιού ή στην Αθήνα ή ακόμα και ομογενών.

Ένα λιγότερο πιθανό σενάριο θα ήταν η δραστηριοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης ως φορέα διαχείρισης των εγκαταλελειμμένων ακινήτων. Τα ερειπωμένα και εγκαταλελειμμένα ακίνητα είναι πολλά, λόγω των αδιάφορων ή άγνωστων κληρονόμων, οι οποίοι συνήθως έχουν μεταναστεύσει μακριά ή των πολλών κληρονόμων που αδυνατούν να συνεννοηθούν.

Η ανακοίνωση στοχεύει να ενισχύσει την προσπάθεια για τη δημιουργία της ενιαίας πεζοπορικής διαδρομής, αναδεικνύοντας τη σημασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως πολιτισμικού πόρου. Επιθυμεί να συμβάλει στην απόφαση για την προώθηση της πρότασης από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς, ώστε να αναλάβουν τις απαραίτητες ενέργειες για τη μελέτη και την εκτέλεση του δασοτεχνικού έργου με βάση την ισχύουσα νομοθεσία, για την πιστοποίηση αρμοδίως και για την προβολή της ενιαίας πεζοπορικής διαδρομής.

Βιβλιογραφία

- Αδαμακόπουλος, Τ. et al (2001). *Χίος, Ψαρά, Οινούσες, χώρος και πολιτισμός*. Αθήνα, ΤΕΔΚ Ν. Χίου.
- Αξιωτάκης, Α. (2001). *Ιστορία της Ιεράς Μονής Μουνδών της Χίου*, Χίος, Ομήρειο.
- Αποστόλου, Μ. (2004). *Ανάβατος Χίου. Αρχιτεκτονική, Μορφολογική και Αρχαιολογική ανάλυση και τυπολογία*. Ερευνητικό έργο ΕΜΠ, Αθήνα.
- Αποστόλου, Μ. (2012). «Ο Ανάβατος και οι οχυρωμένοι οικισμοί του Αιγαίου. Τυπολογική κατάταξη, αξίες, δεοντολογία επεμβάσεων», *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου Η*

- οχρωματική Αρχιτεκτονική στο Αιγαίο και ο Μεσαιωνικός Οικισμός Αναβάτου Χίου, 26-28 Σεπτ. 2008, Χίος, 115-126.
- Deschamps, G. (1990). *Στους δρόμους της Μικρασίας. Οδοιπορικό 1890*, Αθήνα, Τροχαλία.
- Ζαχαρού Α., Πέννα Β., Μανδάλια Τ. (1988). *Χίος. Ιστορία και Τέχνη*, Χίος.
- Καββαδία, Α. (2012). «Ο μεσαιωνικός οικισμός του Αναβάτου υπό το φως της νεότερης αρχαιολογικής έρευνας», *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου Η οχρωματική Αρχιτεκτονική στο Αιγαίο και ο Μεσαιωνικός Οικισμός Αναβάτου Χίου*, 26-28 Σεπτ. 2008, Χίος, 239-248.
- Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π. (2001). *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Αθήνα, Κριτική.
- Μονιούδη-Γαβαλά, Θ. (1979). «Το καθολικό της Μονής Μουνδών στη Χίο», *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, Αθήνα, ΕΜΠ, 177-184.
- Μονιούδη-Γαβαλά, Δ. (2004), *Πόλη Χίου*, Αθήνα.
- Μονιούδη-Γαβαλά, Δ. (2009). «Αρχιτεκτονική κληρονομιά της Αμανής και δυνατότητες συμβολής της στην ανάπτυξη», *Αναπτυξιακό Συνέδριο Αμανής Μεταίχμιο ζωής*, Χίος 31 Ιουλ.-2 Αυγ. 2009 (CD).
- Μονιούδη-Γαβαλά, Δ. (2012). «Οχρωμένοι οικισμοί της νότιας Χίου. Ζητήματα πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής», *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου Η οχρωματική Αρχιτεκτονική στο Αιγαίο και ο Μεσαιωνικός Οικισμός Αναβάτου Χίου*, 26-28 Σεπτ. 2008, Χίος, 385-394.
- Μουρίκη, Ν. (1985). *Τα ψηφιδωτά της Νέας Μονής Χίου*, Αθήνα.
- Μπούρας, Χ. (1974). *Χίος*, Αθήνα, ΕΤΕ.
- Μπούρας, Χ. (1982). «Χίος», *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, Αθήνα, Μέλισσα, 141-182.
- Μπούρας, Χ. (1981). *Η Νέα Μονή της Χίου*. Αθήνα.
- Παλάσκας Θ., Παπαθεοδώρου Α., Τσάμπρα Μ. (2006). *Η πολιτιστική κληρονομιά ως παράγων ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας*, Ακαδημία Αθηνών.
- Πικιώνη Δημήτρη (2000). *Η αρχιτεκτονική της Χίου*, Αθήνα, Ίνδικτος.
- Πουλάκη, Ι. (2016). *Γεωγραφική ασυνέχεια, προσπελασιμότητα και απελευθέρωση της αγοράς των εναέριων μεταφορών: η περίπτωση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων.
- Silva L, Leal J., (2015). «Rural tourism and national identity building in contemporary Europe: Evidence from Portugal», *Journal of Rural Studies* 38, 109-119.
- Τσάρτας Π., Παπαθεοδώρου Α., Λαγός Δ., Σιγάλα Μ., Χρήστου Ε., Σπιλάνης Ι., Σταυρινούδης Θ. (2010). *Η σημασία του τουρισμού για την Ελληνική Οικονομία, Κοινωνία και προτάσεις Πολιτικής για την Τουριστική Ανάπτυξη. Μελέτη του Πανεπιστημίου Αιγαίου για λογαριασμό του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων*.
- Smith, A. (1962). *The architecture of Chios*, Ph. Argenti (ed.), London.
- <http://www.era-ewv-ferp.com/frontpage/>
- <http://listedmonuments.culture.gr/>
- www.ypeka.gr